

Є.І. Овчаренко

## ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ vs ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СФЕРИ: СУТЬ ПРОТИСТОЯННЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОСЛАБЛЕННЯ

Розглянуто проблематику суперечливості впливу концепцій енергетичної безпеки держави та економічної безпеки підприємства у енергетичній сфері. Обґрунтовано шляхи пошуку та розробки спільно-спрямованих заходів забезпечення обох видів безпеки за рахунок логічного узагальнення співпадаючих та антагоністичних критеріїв настання станів безпеки. Визначено можливості, переваги та принципи системного забезпечення економічної безпеки підприємства для вирішення проблем функціонування підприємств енергетичної сфери в умовах антагоністичних стратегічних орієнтирів. Табл. 1, дж. 25.

Ключові слова: енергетична сфера, підприємство, енергетична безпека, економічна безпека, система безпеки.

JEL D82, M11

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними та науковими завданнями.** Глобалізаційні процеси, які поступово охоплюють планету, унеможливають існування хоч би однієї країни осторонь них. Як би до цього не відносилось українське суспільство, але життя України все більше підпорядковується глобалізаційним та інтеграційним хвилям. Однією з найважливіших сторін глобалізації є вибудовування нових відносин у сфері використання світових енергетичних ресурсів. Сучасний світ знаходиться у стані пошуку нових парадигм енергетичної безпеки на фоні вираженої непрацездатності старих, що особливо відчутно протягом останніх років. Україна повинна знайти своє достойне місце у межах таких нових парадигм.

Україна має досить складний устрій у енергетичній сфері. Наша держава є імпортером та транзитером природних енергетичних ресурсів та одночасно є експортером вироблених енергетичних ресурсів. Така багатовекторність зумовлює надмірну складність енергетичної системи країни, значну різноманітність видів енергетичних підприємств та їх підпорядкованості. Крім того, підприємства енергетичної сфери хаотичним чином розпорошені між державною та приватною формами власності. При цьому, ефективність енергетичної галузі є гранично низькою. Тому нашій державі україн необхідно шукати шляхи підвищення власної енергетичної безпеки та повноцінної інтеграції у світові програми розвитку.

Енергетична безпека як поняття з'являється на стику двох антагоністів: конкуренції та співробітництва. При цьому, країни-постачальники енергетичних ресурсів тяжіють до загострення конкуренції та підвищення власних конкурентних переваг, а країни-споживачі енергетичних ресурсів змушені спонукати до співробітництва. Тому більш-менш усталене тлумачення сутності світової енергетичної безпеки є відсутнім.

Отже, сукупність умов, у яких функціонують вітчизняні підприємства виробничої сфери, характеризується як україн несприятливі як на світовому рівні, так і на державному. Український політикум, у гонитві за гідним місцем у європейському та світовому енергетичному бомонді, фактично приносить у жертву новим енергетичним парадигмам власні підприємства енергетичної сфери. І складова економічної безпеки цих підприємств є найбільш ураженою. По

суті, можна констатувати, що енергетична безпека держави протиставлена можливостям підприємств енергетичної сфери забезпечувати власну економічну безпеку. По-іншому можна сказати, що енергетична безпека держави не визначається через стан підприємств енергетичної галузі. Ця проблема виходить далеко за рамки прикладної і становить, на сьогодні, дуже складну наукову проблему на усіх рівнях: від теоретичного до інструментального.

**Аналіз досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Дослідження у сфері безпекології, що присвячені питанням економічної та енергетичної безпеки, є багаточисленними. Серед вітчизняних дослідників проблем енергетичної безпеки слід відзначити В. Гейця, І. Бінька, В. Горбуліна, Я. Жаліла, А. Мазаракі, В. Євтушевського, С. Єрмілова, А. Сухорукова, А. Пабата, В. Лойка, В. Шлемка та ін. Зокрема ця проблематика є центральною у діяльності Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. Прикладним питанням економічної безпеки підприємств присвятили власні дослідження такі вчені як: В. Алькема, І. Белоусова, З. Живко, М. Камлик, Ю. Кім, Г. Козаченко, В. Мак-Мак, О. Ляшенко, П. Пригунов, В. Рач, О. Соснін, В. Франчук, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, І. Шульга та ін.

Але основною дослідницькою проблемою залишається поєднання напрямів підвищення економічної та енергетичної безпеки. Здебільшого ці напрями розглядаються абсолютно окремо. Для прикладу наведемо два визначення поняття "енергетична безпека", що надані у дуже серйозних джерелах. У межах "Енергетичної Стратегії України на період до 2030 р." відзначено, що "Енергетична безпека є невід'ємною складовою економічної і національної безпеки, необхідною умовою існування і розвитку держави. У сучасному розумінні гарантування енергетичної безпеки – це досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийняттого забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики" [1]. Надалі, у "Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України" сказано, що "Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану" [2].

У фундаментальному дослідженні С. Єрмілова "Енергетика України: макроекономічний і екологічний контекст" роль держави у регулюванні енергетики також зведена лише до заходів державного впливу. Зокрема зазначено, що "... у ринкових умовах господарювання державне регулювання енергетики є системою типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру. Державне регулювання енергетики як важливої складової енергетичної безпеки України здійснюється незалежними державними органами у межах діючого законодавства на суспільні відносини, що виникають під час задоволення енергетичних інтересів між будь-якими суб'єктами у державі" [3].

Докладний аналіз наведених та подібних до них визначень (напр. [4,5,6,7]) дозволяє зробити висновок, що енергетична безпека визнається однією з найважливіших проблем, але її розв'язання переважною частиною дослідників вбачається у зниженні енергетичної залежності, достатнього забезпечення енергетичними ресурсами та, згодом, у захисті національних інтересів. Дуже мало дослідників пов'язують досягнення енергетичної безпеки з переважаючим

економічним розвитком підприємств відповідної галузі національної економіки. Саме це є першоосновою як забезпечення енергетичними ресурсами, так і підвищення енергетичної незалежності.

Встановлення взаємозв'язку між процесами забезпечення енергетичної безпеки держави та економічної безпеки підприємства великою мірою залежить від ідеології, що покладена в основу забезпечення економічної безпеки підприємства. Концептуально забезпечення економічної безпеки є значно складнішим ніж забезпечення енергетичної безпеки. Тому базою поєднання вказаних процесів є економічна безпека, а енергетична безпека є надбудовою.

Сучасна безпекологія розглядає значну кількість підходів до забезпечення економічної безпеки підприємства (розкрито, наприклад, у [8, 9]). Але підхід є не настільки важливим сам по собі, наскільки важливим є характер безпекозабезпечувальних дій та процесів на підприємстві, що зумовлені ідеологією певного підходу. У контексті даного дослідження, найважливішим аспектом при поєднанні процесів є середовище, у межах якого повинна бути знята проблема антагоністичності енергетичної та економічної безпеки. Цим середовищем є енергетичне підприємство як соціально-економічна система. Саме недооцінка та недоопрацювання властивостей підприємства – соціально-економічної системи – є причиною теоретико-методологічних "провалів" у вирішенні досліджуваної проблеми.

У цьому сенсі головною проблемою сучасних наукових досліджень у царині економічної безпеки підприємства є їх орієнтація на атомізм та історичність (генетичність) розвитку, у той час як превалюючою доктриною повинні стати холізм [10]. При цьому, застосування доктрини холізму ні в якому разі не означає заглиблення у взаємовідносини між елементами поняття економічної безпеки. Перш за все, холістичний підхід припускає обов'язкове вивчення поняття економічної безпеки у межах певного середовища, де воно культивується. У нашому випадку середовищем існування поняття економічної безпеки є енергетичне підприємство. Кожне окреме підприємство являє собою соціально-економічну систему, яка наповнена сукупністю економічних, соціальних та інституціональних елементів та відносин між ними, а енергетичне підприємство, у цьому сенсі, являє собою взагалі унікальну сукупність елементів та відносин. На сьогодні поняття "економічна безпека підприємства" досліджується у відриві від самого поняття підприємства. Дослідники-безпекологи ігнорують глобальний зміст та призначення феномену підприємства. Як відзначає сучасний російський філософ Г.А. Атаманов: "Усі "види безпеки", існуючі на сьогодні, і ті, які з'являться в майбутньому, насправді є фразеологізмами, що означають вузьке завдання забезпечення безпеки одного або декількох атрибутів об'єкту безпеки. А, як відомо, у кожного об'єкта нескінченна кількість атрибутів. Звідси витікає, що і "видів безпеки" може бути нескінченна множина" [11].

Головна мета, яку переслідують елементи об'єднуючись у підприємство – це спрощення, здешевлення та впорядкування власної діяльності у межах створеного підприємства порівняно з індивідуальною діяльністю у неструктурованому ринковому середовищі. Кожен з елементів, що створюють підприємство, вбачає власну конкретну вигоду від об'єднання. Не є виключенням у цьому сенсі й концепт економічної безпеки. Якщо ми визнаємо забезпечення економічної безпеки одним з головних завдань підприємства, то об'єднання певної сукупності елементів у межах підприємства також повинно давати можливість спростити, здешевити та впорядкувати безпекозабезпечувальну діяльність. Тобто, у базовому розумінні економічна безпека підприємства повинна бути пов'язана зі здатністю підприємства функціонувати у відповідності до свого призначення, виправдовуючи при цьому економічні очікування

учасників. Задля того, щоб функціонувати у визначеному сенсі, підприємство повинне віднайти та підтримувати такий спосіб функціонування, який дозволяє вести діяльність найбільш просто, дешево та впорядковано. Знайшовши такий спосіб, підприємство втрачає лабільність і поведінка елементів стає стереотипною та рутинною. Саме за рахунок використання стереотипних дій та явищ підприємство діє дешево, просто та впорядковано. При цьому, стереотипність поведінки підприємства в цілому сформована та залежить від стереотипності поведінки кожного з елементів. Але як тільки з'являється досить значна кількість позастереотипних дій та явищ, діяльність підприємства дорожчає, складнішає та стає роззугодженою. Це означає перехід підприємства від безпечного стану до небезпечного.

Отже, доки підприємство виконує своє економічне призначення для об'єднаних у його складі елементів (учасників), доти і його діяльність можна вважати економічно безпечною для учасників [12]. На відміну від широкого загалу підприємств, які під час створення та функціонування змушені шукати компроміс між антагоністичними векторами розвитку та забезпечення безпеки, унікальність підприємств енергетичної сфери полягає у тому, що досягнення підвищення впорядкованості діяльності за рахунок об'єднання супроводжується необхідністю пошуку компромісу між двома антагоністичними векторами забезпечення безпеки. А це значно складніше. І така проблематика на теоретико-методологічному рівні майже не досліджується.

**Методика досліджень.** Поєднуючи між собою складові концепції необхідності підвищення енергетичної безпеки держави та забезпечення економічної безпеки підприємств, зокрема енергетичної сфери, можна дійти висновку щодо їх суперечності. Виникає потреба у наукових дослідженнях щодо пошуку спільно-спрямованих заходів забезпечення обох видів безпеки. Відповідні дослідження можуть ґрунтуватися на застосуванні історико-генетичного методу визначення розвитку понять "енергетична безпека" й "економічна безпека" та логічного узагальнення співпадаючих та антагоністичних критеріїв настання станів безпеки у складі системи економічної безпеки підприємства. Застосування системного підходу у забезпеченні економічної безпеки енергетичного підприємства видається чи не єдиним шляхом досягнення прийнятного рівня результативності такого забезпечення.

**Метою статті** є теоретичне доемпіричне визначення можливостей та переваг концепції системного забезпечення економічної безпеки підприємства для вирішення проблем функціонування підприємств енергетичної сфери в умовах антагоністичних стратегічних орієнтирів.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Проблеми забезпечення української економіки та соціальної сфери енергетичними ресурсами достатньої кількості та якості є одними з найважливіших для держави в цілому. За часів незалежності ця проблема є домінуючою для кожного складу уряду та українського політикуму в цілому. Це проблема, яка виходить далеко за межі економічних важелів вирішення. На ситуацію впливають три найсуттєвіших аспекти: критична залежність від імпорту енергоресурсів, наявність надмірних транзитних потужностей та енергоємність ВВП.

Залежність України від імпорту первинних енергоресурсів на сьогодні складає близько 61%. При цьому, у структурі споживання первинних енергоресурсів домінує природний газ – близько 40%. Питома вага споживання нафти складає 20%, вугілля – 20%, ядерного палива – близько 15%, на долю відновлюваних джерел залишається 4-5% [13]. Високий рівень споживання газу (у середньому - у двічі вище ніж у ЄС) відповідно створює і найбільш серйозні проблеми у енергетичній незалежності України. Вирішення газового питання

давно вийшло з економічної площини у політичну.

Використання первинної енергії на одиницю вартості валового внутрішнього продукту взагалі в Україні є катастрофічним: близько 0,6 кг умовного палива на одну гривню ВВП. Це перевищує середньосвітовий рівень у 2,6 рази, а середньоєвропейський – у 3,3 рази [14]. Така висока енергоємність ВВП не є несподіванкою ні для кого. Головною причиною цього є суттєве технологічне відставання як у виробництві та транзиті енергії, так і у використанні. На сьогодні жодна з галузей національної економіки не відповідає світовим стандартам енергозбереження. Та і сама структура національної економіки дуже далека від вимог сучасного світового технологічного укладу. Але змінити щось суттєво та швидко у цьому стані справ майже неможливо. На думку експертів, у енергетичній сфері потрібно щонайменше 120 млрд. дол. США для реалізації лише нагальних заходів щодо реформування цієї сфери. Про вихід на рівень світових технологій цілих галузей національної економіки взагалі не йдеться.

Постає питання – як вбачаються шляхи хоча б часткового вирівнювання ситуації? Для відповіді проаналізуємо декілька джерел.

Спеціалісти Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України у межах широковідомого дослідження [15] відзначають, що заходи державного регулювання щодо забезпечення енергетичної безпеки можна розділити на превентивні та ліквідаційні. До превентивних заходів віднесено енергозбереження, диверсифікація джерел надходження енергоносіїв, стимулювання видобутку основних видів палива і виробництва електроенергії, використання нетрадиційних та відновлювальних видів енергії. Їх реалізація має сприяти формуванню в Україні менш уразливої до енергетичних потрясінь економіки. До ліквідаційних заходів віднесено створення в Україні стратегічних газових і нафтових резервів, підконтрольних державним органам, та системи розподілу нафти і газу в разі серйозних порушень в інфраструктурі забезпечення споживачів. Ці заходи покликані вирішувати поточні проблеми.

Надалі відомий дослідник В.М. Лукашевич у проведеному системному дослідженні відзначає, що забезпечення енергетичної безпеки України полягає у диверсифікації енергетичного ринку; ефективному використанні нафти та газотранспортних можливостей України; раціоналізації структури енергоспоживання, у тому числі за рахунок відновлення вугільної галузі; реалізації програми енергозбереження [16].

Державна позиція щодо досліджуваних питань також викладена у багатьох джерелах. Зокрема "Нова Енергетична стратегія України "НЕС 2020" [17] містить результати багатогранного аналізу ситуації та широкий спектр пропозицій щодо стабілізації ситуації у енергетичній сфері, але, при близькому розгляді, також стає зрозуміло, що рекомендації стосуються чого завгодно, але не конкретно підприємств. У резюме "НЕС 2020" відзначено наступне.

"Для досягнення головних цілей "НЕС 2020" визначаються наступні загальні завдання:

- а) гарантування енергетичної незалежності, включаючи створення стратегічних резервів, диверсифікацію джерел і шляхів постачань;
- б) зниження енергоємності ВВП до 2020р. на 20% порівняно з 2012р.;
- в) функціонування конкурентних і прозорих ринків електроенергії, тепла, газу, нафти та нафтопродуктів, вугілля тощо з урахуванням чинника зовнішньої агресії;
- г) оптимізація енергетичного балансу за критеріями ефективності та результативності;
- д) забезпечення надійного функціонування енергетичної інфраструктури, у т.ч. захист критичних об'єктів;

е) інвестиційна привабливість (залучення інвестицій);  
є) удосконалення законодавства, що регулює діяльність енергетичного сектору з врахуванням вимог *acquis communautaire*;  
ж) підготовка кадрів та науково-технічне забезпечення" [17].

Жодне з цих головних завдань не пов'язане прямо з розв'язанням проблем підприємств у цій сфері. Навіть саме поняття енергетичної безпеки держави у "НЕС 2020" представлене без участі підприємств:

"Базова конфігурація формули енергетичної безпеки: енергозаощадження та енергоефективність + власні енергоресурси (вугілля, природний газ, нафта, біомаса+ інші відновлювані джерела енергії) + диверсифікація імпорту + стратегічні резерви + інтеграція в енергетичний простір ЄС (сполучені та синхронізовані енергетичні мережі)" [17].

У цьому контексті розглянемо також витяг з "Енергетичної стратегії України на період до 2030 року" щодо фінансування розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України. У цьому документі напрямами розвитку вважаються наступні:

- оптимізація цінової і тарифної політики та доведення інвестиційної складової тарифу на енергоносії з врахуванням цільової надбавки до рівня, що забезпечує достатню інвестиційну привабливість проектів;

- законодавче запровадження прискореної амортизації основних фондів ПЕК, забезпечивши при цьому цільове використання амортизаційного фонду;

- залучення коштів від реструктуризації та погашення боргових зобов'язань минулих років учасників енергоринку відповідно до Закону України "Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу" від 23.06.2005 р. №2711-IV;

- залучення державних коштів відповідно до обсягів, визначених чинним законодавством та бюджетом розвитку на відповідний рік;

- вдосконалення бюджетної, податкової, рентної політики, зокрема, визначення частки прибутку та рентних платежів на інновації, що сприятиме стабілізації фінансового стану підприємств та активізації інвестиційної політики в паливно-енергетичному комплексі;

- розширення залучення зовнішніх кредитних ресурсів та інвестицій, зокрема, для реалізації програми інтеграції Об'єднаної енергосистеми України до ЄС [1].

У складі вказаних напрямів розвитку знову ж таки мова про підприємства не йде.

Отже, в цілому слід погодитися з тим, що запропоновані у різних джерелах шляхи покращення ситуації з енергозабезпеченням та енергетичною безпекою держави, мають сенс та перспективи застосування. Але, як у наведених для прикладу джерел, так і у широкому загалі подібних досліджень майже не йде мова про підприємства енергетичної сфери. Недостатня увага з боку як дослідників, так і можновладців до проблем конкретних підприємств призводить до того, що усілякі енергетичні стратегії так і залишаються на папері. Неможливо підвищити енергозабезпечення та енергетичну безпеку держави суто на рівні реформування сфер обміну та розподілу енергетичних ресурсів. Зміни, перш за все, повинні торкатись сфери виробництва. Саме тут знаходиться центр усіх перетворень. І тому основні зусилля та кошти повинні бути спрямовані у сферу виробництва.

З іншого боку, якщо аналізувати події, які де-факто відбуваються у енергетичній сфері, то стає зрозумілим, що держава не лише розробляє стратегії без врахування економічних інтересів підприємств, а й на практиці здійснює заходи усупереч цим інтересам. Наведемо лише один приклад щодо реалізації

державних інвестиційних програм у енергетичній сфері (табл. 1), за даними, що наведені Всеукраїнською енергетичною асамблеєю.

Таблиця 1

**Динаміка обсягів фінансування інвестиційних програм підприємств електроенергетики за 2014-15 роки [18]**

Підприємства	Обсяг інвестиційної програми на 2014 рік, тис. грн. (Без ПДВ)		Обсяг інвестиційної програми на 2015 рік, тис. грн. (Без ПДВ)				
	Затверджена на 2014 рік	Скоригована у 2014 р.	Затверджена на 2015 рік	Переглянута у 2015 році	Зміна при перегляді у 2015	Відхилення між 2015 та 2014	Відхилення у %
ГК ТЕС	1 843 000	1 843 000	978 000	978 000	0	-865 000	- 46,9%
Укргідроенерго	756 945	997 152	824 652	1 605 952	781 300	849 007	85,1%
НАЕК Енергоатом	1 559 700	3 285 500	3 455 200	3 554 200	99 000	1 994 500	60,7%
НЕК Укренерго	2 674 617	2 105 652	4 704 494	6 959 196	2 254 702	4 284 579	230,5%
Всього по виробникам та НЕК	6 834 262	8 231 304	9 962 346	13 097 348	3 135 002	6 263 086	76,1%
Всього по постачальникам	3 608 111	3 248 355	3 144 716	3 636 013	491 297	387 658	11,9%
Всього	10 442 373	11 479 659	13 107 062	16 733 361	3 626 299	6 650 744	57,9%

Дані табл. 1 Всеукраїнська енергетична асамблея супроводжує декількома важливими висновками. По-перше, звертає увагу на себе факт, що інвестиційні програми за групою компаній, тарифи для яких встановлюються НКРЕКП на 2015 рік збільшені сумарно на 7 млрд. грн., а за групою ГК ТЕС знижені на 860 млн. грн. Залишається відкритим питання, чому обрані саме такі пріоритети? Адже саме генеруючі ТЕС мають найгірше фінансове становище. По-друге, існує величезна диференціація у підходах до рівня змін інвестиційних програм між компаніями у 2015 році у порівнянні з 2014 роком. До різних компаній застосовано зовсім різні підходи. По-третє, структура джерел фінансування інвестиційних програм є такою, що усі кошти визначених джерел фінансування інвестпрограм енергопостачальних компаній надходять від споживачів. При цьому, прибутки тих підприємств, які їх мають, майже не спрямовуються на розвиток. Логічно припустити, що власники цих підприємств, образно кажучи, "жаліють" витратити прибутки на розвиток, а надають перевагу коштам споживачів.

Іншими словами можна сказати, що державні рішення щодо інвестування розвитку енергетичних підприємств, з одного боку, нелогічні, а, з іншого боку, ці рішення прямо суперечать завданням забезпечення економічної безпеки цих підприємств. Зокрема найбільш проблемні генеруючі ТЕС втратили майже половину інвестиційних коштів, натомість НЕК Укренерго, фінансово-економічна ситуація якої є значно кращою, отримала трьохкратне збільшення коштів. Таких прикладів багато, що свідчить про відсутність інтересу держави до забезпечення саме економічної безпеки підприємств енергетичної сфери.

Недостатнє врахування інтересів підприємств енергетичної сфери при реформуванні галузі має сумні наслідки. Одним з таких наслідків є суперечність, яке вказана у даному дослідженні. Підприємства енергетичної сфери знаходяться між двох вогнів: з одного боку, вони підприємства, а, з іншого боку, –

енергетичної сфери. Тобто, як і будь-яке підприємство, що виконує своє економічне призначення, підприємство енергетичної сфери повинно мати економічну та соціальну ефективність – провадити розширене відтворення, забезпечувати роботою людей, сплачувати податки, виконувати інші соціальні функції тощо. Але, разом з тим, підприємство енергетичної сфери повинно вести діяльність у руслі різних енергетичних стратегій, хартій, домовленостей, державної політики тощо. У результаті таке підприємство опиняється у пастці двох антагоністичних груп критеріїв ведення діяльності. І, у остаточному підсумку, підприємство змушене обирати: або працювати на себе, або – заради загальнодержавних інтересів. Також, зважаючи на те, що значна частка підприємств енергетичної сфери знаходиться у приватній власності, ситуація з енергетичною безпекою держави на сьогодні є взагалі майже некерованою.

Але перевертання піраміди з ніг на голову також малододільне. Якщо вивести підприємства енергетичної сфери з-під впливу загальнодержавних інтересів, то їхня економічна ефективність не покращиться автоматично. Ці підприємства мають досить застарілі технології виробництва і, як слідство, дуже високу собівартість виробництва. З іншого боку, монопольне становище буде спонукати багато з таких підприємств право встановлення вільної ціни трактувати як право встановлення ціни шляхом надбавки до собівартості з огляду на відсутність потреби формувати ціну ринковим способом. Надмірна собівартість буде породжувати фантастичний рівень ціни, неприйнятний для суспільства як економічно, так і соціально. Крім того, ціноутворення за принципом "від собівартості", як правило, завжди спонукає підприємства не економити на витратах. Тобто варіант повної свободи дій для підприємств енергетичної сфери також є неприйнятним.

Отже, на думку автора, виходом з ситуації, що склалася, є відносно підпорядкування критерію забезпечення енергетичної безпеки більш об'ємним критерієм забезпечення економічної безпеки у межах самостійної системи економічної безпеки у статусі самостійної управлінської парадигми.

Концепція системності забезпечення економічної безпеки підприємства може бути використана як теоретико-методологічна основа приведення у відповідність дії різноспрямованих факторів діяльності підприємств енергетичної сфери. Забезпечення економічної безпеки підприємства зі створенням відповідної системи безпеки дозволяє звести воедино сукупності таких різноспрямованих факторів діяльності у межах одного масиву. Загальним знаменником, у такому випадку, може виступити поняття "загроза" економічній діяльності підприємства. Статус цього поняття у економічній безпекології одночасно є і широким, але досить чітко визначеним. У основу визначення загрози покладена наявність певної небезпеки для підприємства, незалежно від місця її локалізації. Загрози формуються шляхом опрацювання еkleктики усіляких небезпек і являють собою об'єктивно виражені явища та події, що можуть спричинити (або спричиняють) шкоду економічній діяльності підприємства. У контексті даного дослідження, такий підхід є доцільним для енергетичних підприємств тому, що він дає можливість перетворити різнонаправлені небезпеки у єдиний масив загроз, який, у свою чергу, може виступити основою для визначення системи управлінських критеріїв. Переформатування об'єктивних небезпек, що зумовлюються для підприємства енергетичної сфери окремо вимогами дотримання енергетичної безпеки та окремо вимогами економічної безпеки діяльності, у об'єктивізовану сукупність одночасно актуальних загроз не змінює вектор дії окремої небезпеки, а органічно вбудовує її у певну структуру загроз. Найпростіший приклад – тарифи на вироблену вторинну енергію. Образно кажучи, низькі, соціально доступні тарифи



– це вимога, пов'язана з енергетичною безпекою, високі тарифи – це вимога системи економічної безпеки підприємства. Джерелом вимог у першому випадку є держава, а у другому – підприємство. Вимоги є протирічними і, відповідно, напрями уникнення породжуваних ними небезпек є протирічними, тому що джерела вимог не знаходяться у системному організаційному взаємозв'язку. Тобто, як низькі тарифи є небезпекою для підприємства енергетичної сфери, так і високі тарифи є небезпекою для нього. У намаганнях уникнути однієї з цих небезпек підприємство може втратити контроль над реалізацією іншої. Але в сукупності ці дві небезпеки формують одну загрозу, яку умовно можна назвати "невідповідність тарифів економічній моделі господарювання" чи "невідповідність тарифів моделі фінансування діяльності підприємства" тощо. Актуалізація та використання цієї загрози у системі управління підприємством, транзитом через систему економічної безпеки підприємства, дає можливість враховувати весь можливий діапазон ситуацій, пов'язаний з будь-якою невідповідністю тарифів. Система економічної безпеки підприємства, реагуючи на загрозу в цілому, буде автоматично генерувати реакційні заходи кожен раз, коли загроза буде набувати актуального значення. Це й же принцип стосується і будь-якої іншої небезпеки, що може актуалізуватися відносно діяльності підприємства енергетичної сфери.

Отже, проблематика антагоністичності концепцій необхідності підвищення енергетичної безпеки держави та забезпечення економічної безпеки підприємств енергетичної сфери, що виражається у суперечності критеріїв ефективності управління підприємствами, може бути суттєво послаблена за рахунок використання концепції комплексного забезпечення економічної безпеки підприємства зі створенням відповідної системи економічної безпеки підприємства. Формування та функціонування системи економічної безпеки підприємства повинне виходити з того, що ця система – це шар у системі управління енергетичним підприємством. Це накладає декілька суттєвих вимог до побудови системи економічної безпеки підприємства.

На основі аналізу [19, 20, 21] розглянемо послідовно загальносистемні змістовні аспекти та принципи функціонування системи економічної безпеки підприємства, що мають безпосереднє відношення до предмету нашого дослідження та дотримання яких при створенні цієї системи дозволить у достатній мірі вирішити зазначені у дослідженні проблеми й ослабити протистояння двох важливих складових безпеки.

Розуміння властивостей системи економічної безпеки енергетичного підприємства, які зумовлюють особливості її існування і функціонування в цілому збігається із загальносистемологічним розумінням. Насамперед, це такі структурні властивості, як цілісність та незалежність. Цілісність сприйняття системи економічної безпеки підприємства зумовлена цілісністю сприйняття самої соціально-економічної системи (підприємства), у межах якої функціонує система безпеки. Але система економічної безпеки енергетичного підприємства повинна бути побудована з дотриманням певних вимог.

По-перше, це вимога забезпечення управлінської незалежності та економічної незалежності. Ця вимога зумовлює не лише наявність власних ресурсів, свободу цілепокладання, прийняття рішень, форм контролю тощо. Також така незалежність зумовлює певну взаємозалежність суб'єктів економічної безпеки на рівні підприємства. По-друге, це вимога створення стабільних умов для стійкої та передбачуваної роботи підприємства зі стримуванням факторів дестабілізації. Ця вимога зумовлює статус системи економічної безпеки підприємства як забезпечуючого компонента системи управління підприємством в цілому. Третя вимога стосується здатності система економічної безпеки енергетичного підприємства до саморозвитку й прогресу в мінливих умовах.

Практично неможливо створити систему безпеки одразу з придатним рівнем результативності. Вона створюється з мінімальним набором необхідних компонентів, а потім система, проходячи усі стадії життєвого циклу, набуває нових кількісних та якісних властивостей. Як би ми не розуміли сутність економічної безпеки – чи то як стан захищеності, чи то як ступінь гармонізації інтересів, чи то як міру економічної свободи – у будь-якому випадку вона повинна обумовлювати певний спосіб соціально-економічної взаємодії своїх суб'єктів, який є головним напрямом розвитку системи. Саме безперервний розвиток соціально-економічних відносин може зумовити зростання результативності системи безпеки в цілому, а не розвиток та удосконалення інструментарію нейтралізації загроз, як помилково вважається частиною дослідників у безпекології.

Наступними властивостями, які заслуговують на окрему увагу, є нелінійність та нерівноважність системи економічної безпеки енергетичного підприємства. Нелінійність системи пов'язана з диспропорційністю реакції системи на вплив різноманітних факторів. У цій системі можливі такі стани, поблизу яких система може суттєво змінити характер свого функціонування, але зберегти власну морфологію та топологію. Характер нелінійності системи суттєвим чином залежить від використання того чи іншого системотворного фактора при її побудові.

Нерівноважність у системі економічної безпеки енергетичного підприємства проявляється через нерівноважність безпекозабезпечувальних процесів на підприємстві. Характер безпекозабезпечувальних процесів є нерівноважним завдяки постійній боротьбі системних функцій безпеки та розвитку. Одні безпекозабезпечувальні процеси підвищують рівень економічної безпеки шляхом обмеження розвитку, інші – знижують цей рівень шляхом перебудови системи безпеки задля переходу у якісно прогресивну форму розвитку. Тому з часової точки зору функціонування системи безпеки складається з двох, постійно змінюючих одна одну, фаз (стадій). Ці процеси повинні постійно змінювати один одного – затримка у стані рівноваги більше, ніж на мить одночасно погіршить обидві характеристики підприємства: і стан захищеності, і рівень розвитку. Надмірне захоплення чи-то безпекою, чи-то розвитком призведе до регресу у стані соціально-економічної системи (підприємства) з причини порушення базових системних властивостей – цілісності та незалежності. Властивість нерівноважності системи базується на одночасному використанні у системі усіх трьох типів взаємодії елементів: взаємодоповнення, гармонійної рівноваги та використання.

Важливими, з точки зору розуміння принципів функціонування системи економічної безпеки енергетичного підприємства, є властивості робастності, симетричності (асиметричності) та еквіфінальності. Одні й ті ж компоненти системи безпеки можуть приймати участь як у процесах розвитку підприємства, так і у процесах забезпечення безпеки цього розвитку. Роль компоненту визначається фазою, у якій знаходиться система безпеки у певний момент часу.

Системі економічної безпеки енергетичного підприємства властива робастність, під якою слід розуміти неможливість представлення функціонування системи у вигляді математичної моделі. Робастність системи безпеки зумовлена не стільки тим, що головний елемент цієї системи – люди, а скільки тим, що людина обмежена в усвідомленні ступеня раціональності власної поведінки та в усвідомленні раціональності власного вибору. Теорія функціональних систем пояснює першопричини робастності соціальної системи тим, що бачення майбутнього результату можливе лише після накопичення та опрацювання певного емпіричного досвіду щодо функціонування системи. Ціль системи може бути сформульована лише у процесі функціонування системи, а не у момент

створення.

Властивість симетричності (асиметричності) системи економічної безпеки будь-якого підприємства слід трактувати з позицій загальної теорії систем Ю.А. Урманцева [22]. Особливістю цієї властивості у системі безпеки є те, що вона може бути як симетричною, так і асиметричною, у залежності від системотворного фактора, на основі якого збудована ця система. У випадку, коли системотворним фактором є мета, система економічної безпеки підприємства є асиметричною, тобто на шляху досягнення мети система змінює ознаки. Проявом зміни ознак може бути зміна складу та структури компонентів системи, що є носіями ознак. Заради досягнення кінцевого бажаного результату функціонування система безпеки може змінювати склад та структуру компонентів, це не зачіпає ані системотворний фактор – мету, ані гомеостат системи. Інакше процес досягнення мети виявиться безглуздим – не змінюючи ознак, система не зрушить з початкової фази. Іншою є ситуація, коли системотворним фактором у системі безпеки є функція або поведінкові стереотипи. Така система повинна зберігати характер функціонування за будь-яких умов. Тому з такими системотворними факторами система є симетричною, сукупність ознак системи повинна зберігатися за умови будь-яких змін. У цьому випадку, склад, структура та топологія компонентів системи повинна бути інваріантною задля збереження ролі системотворного фактора та принципу дії гомеостату. Крім іншого, симетричність (асиметричність) системи безпеки суттєвим чином визначає характер взаємодії системи з оточенням. Асиметричність системи безпеки, що побудована з системотворним фактором – ціллю, дозволяє цій системі функціонувати лише у "дружньому" оточенні. Зміна ознак системи безпеки у такому випадку призведе до переходу системи у якісно новий стан на шляху до реалізації цілі лише "завдяки оточенню". Симетричність системи безпеки, що побудована з системотворними факторами – функцією або поведінковими стереотипами, дозволяє системі функціонувати у "ворожому" оточенні. Незмінність ознак системи безпеки, при будь-яких змінах у системі, дозволить дотримати свого призначення "усупереч оточенню". При цьому, як асиметричність, так і симетричність системи безпеки може зумовлювати прерентивність її дій по відношенню до оточення.

У кінцевому сенсі, вищезазначені особливості функціонування системи безпеки зумовлюють властивість еквіфінальності щодо них, яка є притаманною усім відкритим системам, схильним до динамічної рівноваги. Еквіфінальність є методологічною основою дослідження функціонування системи економічної безпеки підприємства. Еквіфінальність – це перехід системи з різних початкових умов в один і той же кінцевий стан. Еквіфінальність припускає наявність різних шляхів і різних початкових умов при досягненні одного і того ж кінцевого стану. Розуміння кінцевого стану, його вимірності та набору ознак, залежить від використаного для побудови системи системотворного фактора. Поняття еквіфінальності додав до теорії систем Л. Фон Берталанфі, який, протиставивши відкриті і закриті системи, вважав, що відкрита система, досягаючи стану динамічної рівноваги, зберігає постійність власної структури у процесі безперервного обміну і руху її складових. На відміну від станів рівноваги у закритих системах, повністю детермінованих початковими умовами, відкрита система може досягати незалежного від часу стану, який не залежить від її початкових умов і визначається виключно параметрами системи [23]. Але, повертаючись до системи економічної безпеки енергетичного підприємства як різновиду соціально-економічної системи, слід розуміти, що за еквіфінальністю стоїть все та ж людина у своїх фізичних і ментальних можливостях і обмеженнях. Такі думки підтверджуються результатами новітніх наукових досліджень у царині

економічної безпекології, зокрема О.В. Россошанська відзначає, що загрози є об'єктивними, а ступінь їх небезпеки є суб'єктивною оцінкою. Суб'єктивність оцінки загроз "... підтверджує, наскільки важлива компетентність (а не кваліфікація) цього суб'єкта, щоб якомога об'єктивніше визначити, а яка міра небезпеки (безпечно, виклик, загроза) для об'єкту дії небезпеки з боку джерела небезпеки" [24]. Це означає, що система безпеки зобов'язана забезпечити динамічний рівноважний стан безпеки підприємства, не зважаючи на різноманіття власних структурних елементів – людей зі стійкими зразками поведінки. Це робить систему економічної безпеки підприємства надскладною.

Отже, функціонування системи економічної безпеки енергетичного підприємства пов'язано з декількома факторами ускладнення. Тому нехтування будь-яким з загальносистемних принципів системотворення може призвести до краху системи безпеки.

Зважаючи на це, на думку автора даного дослідження, більш конструктивними позиціями системного підходу щодо функціонування системи економічної безпеки енергетичного підприємства є позиції з розгляду природних систем. За висловом Б. Коммонера: "...природа знає краще – тому створити певну систему, яка переважає максимальні просторово-часові межі, характерні для її підрівня організації, неможливо. Найбільшу ймовірність довготривалого функціонування буде мати господарська структура, яка має свій аналог у межах природних структур" [25].

Основні об'єктивні природні і соціальні системні закономірності визначають принципи і можливості існування систем економічної безпеки підприємства більш близько до реальності, ніж системні закономірності у межах механістичного підходу. Саме вимоги реального світу існування підприємств та систем економічної безпеки в них виступають тим прагматичним фільтром, який повинен визначати напрями теоретичних досліджень. Теорія та практика системотворення у царині економічної безпеки підприємств на сьогодні знаходяться у стані певного гносеологічного протистояння: теорія стоїть на шляху раціоналізму у процесі пізнання, а практика тяжіє до емпіризму. У кінцевому підсумку це призводить до окремоті та самостійності одна від одної теорії та практики. Теорія не є науковим базисом для вдосконалення безпекозабезпечувальних процесів на практиці, а практика не виступає "дослідницьким полем" для верифікації теоретичних здобутків. Все це суттєвим чином гальмує науковий розвиток безпекології в цілому. Не останню роль у такому протистоянні теорії та практики системотворення відіграє "нав'язування" окремих системогенетичних позицій без надання належної уваги всебічному дослідженню інших, не менш значущих, підходів. Перш за все, це стосується домінування механістичного підходу у розумінні системності системи економічної безпеки підприємства.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Створення та використання системи економічної безпеки на підприємстві поступово стає повноправною сучасною управлінською парадигмою, що дозволяє відкривати та використовувати нові можливості ефективного функціонування підприємства у надскладних зовнішніх умовах. Умови функціонування підприємств енергетичної сфери є саме такими: на них впливають не лише ринкові закони, а й, у значній мірі, держава, зі своїм баченням місця та ролі цих підприємств у галузевій структурі економіки. Використання такої управлінської парадигми як домінуючої в управлінні сучасними енергетичними підприємствами дає можливість вивести ці підприємства на вищий рівень результативності, а у деяких випадках – просто врятувати підприємства. Система економічної безпеки підприємства формує та структурує сукупності загроз, що породжені величезною кількістю небезпек, які

впливають на діяльність підприємств енергетичної сфери. Сукупності загроз та відповідні їм системні реакції можуть бути методологічною платформою управління цими підприємствами, що ґрунтується на удосконаленні інкорпорування антагоністичних стратегічних орієнтирів діяльності. Створення системи економічної безпеки енергетичного підприємства повинно одночасно відповідати як загальносистемним вимогам та принципам, так і сучасним викликам, породженим державною енергетичною політикою.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Розпорядження КМУ "Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року" №1071-р від 24 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-%D1%80>.
2. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України № 1277 від 29.10.2013р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=cf1a6236-2e54-49b5-9d46-894a4bcdf481>.
3. Єрмілов, С. Енергетика України: макроекономічний і екологічний контекст [Електронний ресурс] / С. Єрмілов. - Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n41texts/yermilov.htm>.
4. Бенменні, М. Пропозиції щодо зміцнення енергетичної безпеки України / М. Бенменні, М. Кузнєцов, В. Хілько // Українська енергетика, 2014. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ua-energy.org/post/47579>.
5. Мазур, І.М. Аналіз енергетичної безпеки підприємства: теоретичні та практичні засади [Електронний ресурс] / І.М. Мазур // Ефективна економіка. - 2014. - №3. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
6. Національний план дій з енергоефективності до 2020 року [Електронний ресурс] : [Підготовлений Україною, як Договірною Стороною Енергетичного Співтовариства, на основі шаблону NEEAP, підготовлений ІЕЕ проекту підтриманого EMEES для держав-членів; схвалений розпорядженням КМУ №1228-р від 25.11.2015р.] / Держенергоефективності України. - К., 2013 р. - 83 с. - Режим доступу: [http://saee.gov.ua/sites/default/files/NEEAP\\_1228.doc](http://saee.gov.ua/sites/default/files/NEEAP_1228.doc).
7. Пабат, А. Сутність та основні поняття енергетичної безпеки як складової економічної безпеки / А. Пабат // Проблеми науки. - 2011. - №8. - С. 26-30.
8. Атаманов, Г.А. О необходимости новых подходов к исследованию феномена экономической безопасности / Г.А. Атаманов, А.Ф. Рогачев // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Серия: Экономические науки. - 2009. - №1(71). - С. 320-325.
9. Атаманов, Г.А. Основные виды безопасности антропоных систем и их иерархия [Электронный ресурс] / Геннадий Альбертович Атаманов // Электронный научный журнал "Проблемы безопасности". - 2010. - № 2(10). - Режим доступа: <http://www.naukaxxi.ru/materials/257>.
10. Кравченко, С. Основні напрями забезпечення економічної безпеки України / С. Кравченко, С. Теленик // Економіка. Фінанси. Право. - 2002. - №10. - С. 6-10.
11. Атаманов, Г.А. Диалектика безопасности / Г.А. Атаманов. - В кн.: Национальная безопасность России в перспективах современного развития. - Саратов: ООО Изд-во "Научная книга", 2005. - С. 21-27.
12. Овчаренко, Є.І. Праксеологічний контур поняття підприємства та його економічної безпеки / Є.І. Овчаренко // Економіка та організація управління: зб. наук. праць Донецького національного університету. - Вінниця: ДонНУ. - 2014. - № 1(17). - 2(18). - С. 189-195.
13. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. - Електронні дані. - К.: 2016. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Энергобизнес : еженедель. информ.-аналитич. журн. / гл. редак. Н. Школьная. - 1997. - К.: 2016 - Еженедельно. - №3. - 19.01.16.
15. Шлемко, В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. - К.: НІСД, 1997. - 144 с.
16. Лукашевич, В.М. Глобалистика : учебное пособие / В.М. Лукашевич. - Львов: Новый світ-2000, 2006. - 540 с.
17. Нова Енергетична стратегія України до 2020 року "НЕС 2020". [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245032412>.

18. Динаміка обсягу інвестицій в електроенергетичний сектор в 2014-15 роках. Обсяги, джерела, пріоритети / [Всеукраїнська Енергетична Асамблея](#). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uaea.com.ua/dinamika-obsyagu-investicij-v-elektroenergetichnij-sektor-v-2014-15-rokax-obsyagi-dzherela-prioriteti>.

19. Анохин, П.К. Избранные труды: Кибернетика функциональных систем / П. К. Анохин ; под ред. К.В. Судакова, сост. В.А. Макаров. - М.: Медицина, 1998. - 400 с.

20. Блауберг, И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. - М.: Мысль, 1973. - 283 с.

21. Старіш, О.Г. Системотологія: [підруч.] / О.Г. Старіш. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 231 с.

22. Урманцев, Ю.А. Симметрия природы и природа симметрии / Ю.А. Урманцев. - М.: Мысль, 1974. - 229 с.

23. Берталанфи, Л. фон. Общая теория систем. Обзор проблем и результатов / Л. фон Берталанфи. - В журн.: Системные исследования: Ежегодник. - М.: Наука, 1969. - С. 30-54.

24. Россошанская, О.В. Проектно-компетентностный подход к экономической опасности / О.В. Россошанская // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. праць. - Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2011. - №1(37). - С. 123-136.

25. Бондарев, В.П. Концепции современного естествознания : учеб. пособ. для студентов вузов / В.П. Бондарев. - М.: Альфа-М, 2003. - 462 с.

Рецензент статті  
д.т.н., проф. Рач В.А.

Стаття рекомендована до  
публікації 14.03.2016 р.

**УДК 005.8:658:364**

**Т.Г. Фесенко, Г.Г. Фесенко**

### **УПРАВЛІННЯ АРХІТЕКТУРОЮ ПРОЕКТНИХ ДІЙ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ (НА ПРИКЛАДІ ЦІЛЬОВОЇ ПРОГРАМИ «МОЛОДЬ УКРАЇНИ»)**

Розкрито зміст сучасних підходів до фінансування державних програм на платформі P2M. Проведено порівняльний аналіз структурно-логічних особливостей формування державної цільової та міської програм. Запропоновано схему взаємозв'язків завдань для інтеграції у процес формування збалансованої архітектури програми. Розроблено модель вибору заходу для включення у «план дій», модульний елемент системи управління програмою – «картка заходу». Рис. 1, табл. 2, дж. 24.

Ключові слова: управління змістом програми, бюджетування, муніципальний проект, забезпечення зайнятості молоді.

JEL код O210

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із практичними завданнями.** Молодіжна та сімейна політика в Україні в останні роки є одним з пріоритетних напрямів діяльності держави. Важливим етапом у впровадженні комплексного підходу до законодавчого врегулювання питань молодіжної політики стало затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009 – 2015 роки (далі Програма) [1, 2]. В Програмі зазначається, що молодь є важливою складовою сучасного українського суспільства, носієм інтелектуального потенціалу, визначальним фактором соціально-економічного прогресу. Від здатності молоді бути активною творчою силою значною мірою залежить процес державотворення. Також звертається увага, що набуття